

Végigtekintve a kalotaszegi ünnepi szokások elszegényedését és eltűnését egyrészt, gazdagodását és újjászületését másrészt, elmondhatjuk, hogy az átalakulás e két iránya tulajdonképpen egyensúlyban van. Az ünnepi életük bizonyos mozzanataiban észlelhető elsekélyesedést más területek gazdagodása pótolja.

JEGYZETEK

1. Az alábbiakban használt fogalmak (szokás, ünnep, rítus) meghatározásához lásd Salamon Anikó: *Szokás, ünnep, rítus*. Utunk, 1981. 31:6.
2. Dömötör Tekla: *Magyar néphit és népszokások Kelet és Nyugat között*. Ethnographia, 1964. 188.
3. Vö. Bálint Sándor: *Népünk ünnepei*. Bp., 1938.; uő: *Ünnepi kalendárium*. Bp., 1977.; Dömötör Tekla: *Magyar népszokások*. Bp., 1972.; uő: *Népszokások költészete*. Bp., 1974.; Gece Gusztáv: *A keresztény ünnepek eredete*. Világosság, 1978. 8—9:481—485.; Monica Brătulescu: *Colinda românească*. Buc., 1981. 57—64.
4. Dömötör Tekla: *Naptári ünnepek — népi színjátás*. Bp., 1964. 16.
5. A. J. Gurevics: *A középkori ember világképe*. Bp., 1974. 90.; Mihai Pop: *Obiceiuri tradiționale românești*. Buc., 1976. 33—71.
6. Mihail Bahtyin: *A szó esztétikája*. Bp., 1976. 311.; továbbá uő: *A karneváli világszemlélet*. Világosság, 1978. 8—9:555.; uő: *François Rabelais*. Buc., 1974. 5—68.
7. Marót Károly: *Szent Iván napja*. Ethnographia, 1939. 254—296. A téli, de főleg a nyári napfordulóhoz fűződő szokásokról lásd James Frazer: *Az aranyág*. Bp., 1965. 347—366.
8. Lajos Árpád: *Este a fonóban*. Bp., 1974.
9. Salamon Anikó: *Egy büntető rítus jelentései*. In: *Mindennapi közlésvilágunk*. Tett, 1979. 3:23—24.; uő: *Életbe játszott hagyomány. Egy rítus felhasználata*. Korunk, 1981. 1:21—27.; vö. továbbá Traian Herseni: *Forme străvechi de cultură poporană românească*. Cluj, 1977.

NAGY OLGA

A halál az élet rendjében I.

Szemponatok egy népi thanatológiához

Az európai kultúrát igazán nem lehet azzal „vádolni”, hogy a halált „természeti törvény”-nek tekintené. Még kevésbé azzal, hogy magáévá tenné azt az imperatívusz, melyet Kunt Ernő a társadalom, illetve a kultúra „alapvető feladata”-ként jelöl meg: azt tudniillik, hogy tagjait a halálra felkészítse, hozzásegítse ahhoz, hogy szembenézessen az elmúlás tényével.¹

Korunk ellentmondásosságára jellemző, hogy ugyanakkor éppen a magas kultúrában és éppen a modern tudomány oldaláról fogalmazódott meg az igény a halál „természetes” elfogadására.²

Másfelől ugyancsak Kunt Ernő utal arra, hogy a keleti kultúrában, de Európában is, a népi kultúrákban jól kimutatható a halálhoz való természetes viszonyulás. Ez a természettől még el nem távolodott felfogás — ellentétben a „tudományossal” — a természetet nem legyőzendő riválisnak tekinti, hanem olyan, az ember akaratától független külső erőnek, amelyhez igazodni kell. S erre életösszötöne tanítja.

Vizsgálatom egy protestáns faluközösségre terjed ki. A protestáns falvak a katolikus falvakhoz képest viszonylag racionálisabb magatartásukkal tűnnek ki több kérdésben — így a halálhoz való viszonyulásban — is.³ Bár az említett vizsgálatot Havadon végeztem el, ahol ez szükségesnek látszott, más falvakban szerzett tapasztalataimat is felhasználtam.

A félelem — bár néhány évezredes — nem tartozott mindig az emberiség alapélményei közé. Erre utalnak azok a régészeti adatok, melyek arra vallanak, hogy az élők halottaikat lakóhelyük közelében temették el. Komoróczy Géza szerint a paleolitikumban ugyancsak ez volt a szokás, ami arra utal, hogy a halál-félelem nem ösztöne az embernek, hanem társadalmi létének történelmi, az osztálytársadalmakhoz kötött élményéhez tartozik.

E feltevést látszik alátámasztani az a tény is, hogy a természeti népek kultúrhéroszaikat gyakran őseik sorából választják, felfogásukban az ősök mindenkor jóindulatúak, és segítik az élőket.

Claude Lévi-Strauss a bororók hiedelemvilágát kutatva azt találta, hogy a bororo halottak, ha visszajönnek, jó hatásúak, védelmezők. Ugyancsak Lévi-Strauss utal a népmesében a *halás halott* című mesemotívumra. Ennek magam is több változatát gyűjtöttem össze. E változatokban a hóshöz a halott lelke szegődik legfőbb segítőtársul, hálából, amiért őt az akasztófáról levette, tisztességesen eltemette. S ámbár miután megsegítette, eltűnt a sírban, alapjában véve a népmese mitikus jóindulatú szellemeként viselkedett.

Ezt a viszonyulást páratlan művészettel eleveníti meg Csingiz Ajtmatov kirgiz író, aki egyik novelláját egy ősi mítoszra építi. A tengerre egy csónakban három halász fut ki és egy kisfiú. Kődbe kerülnek, nem jutnak el a szigetre, vizük elfogy. Szomjhalál fenyegeti őket. Rendre mindhárman: a nagypapa, a nagybátya és az apa feláldozzák magukat a kisfiúért. A kisfiú úgy érzi, hogy menekülését az ősök hite szerint meghalt rokonainak szelleme segíti elő. A nagyapából lett „őrg szél” vezeti ki csónakját a partra, de ebben az apja szelleméből lett „örző csillag” segít. A költőiség, mely talányosan vegyül az ősi mítosszal, azt a bizalmat sugallja, amelyet az élők érezhetnek meghalt szeretteik szelleme iránt. Valójában az ősök szellemének és kultuszának ez a bizalom volt az alapja.⁴

„Élők az élőkkel...“

A kísértethistóriákban a halott szelleme — igen gyakran — éppen a kedves hozzátartozókhöz „jár vissza”: például a halott férj szerelmesként nyomorgatja élő asszonyát. Ezek a kísértethistóriák rendszerint olyankor születtek, amikor valaki halott kedvese utáni bánatában elyengült, sorvadt, s nem tudták ennek okát adni. A kísértethistóriáknak azonban van egy egységes lélektani hátterük is: a néphiedelem azt tartja, hogy „a halott nem nyugszik”, ha nagyon siratják; az utána való vágy az, amely visszakényszeríti, felidézi a halottat. Eppen ezért tiltják a halott utáni sóvárgást. „Élők az élőkkel, s a holtak nyugodjanak” — és „élőnek élő a fele” — mondta Győri Klára a széki bölcsességet, amikor megtudta, hogy apja bűntudatból telente naponta kijárt felesége sírjához.

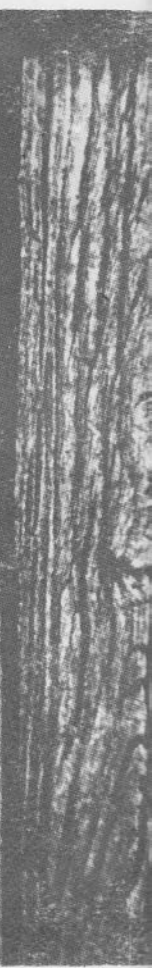
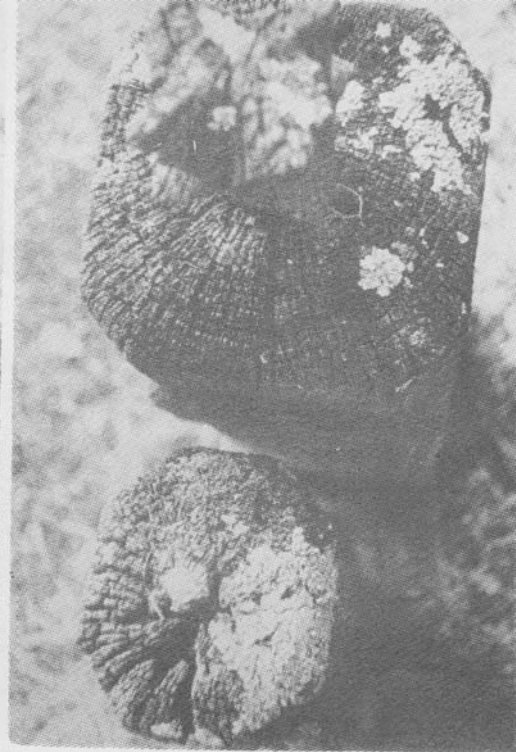
Azokban a mondaszerű mesékben, valamint mondákban, melyekben a szerelmes lány visszaidézi holt kedvesét, az pedig őt a sírba kívánja magával rántani — egyfajta közösségi figyelmeztetés, állásfoglalás rejlik: bele kell nyugodni a természet törvényébe, nem szabad visszaidézni a halottat.⁵

E mágikus szokások és hiedelmek *nem a halál* ellen, hanem általában a gonosz elleni elhárító és óvó, valamint kényszerű formulák és cselekvések. *Mióta jelenti a halál a gonosz szellemet?* Talán nem túlozunk, ha e félelem eredetét a keresztény középkori világképben találjuk meg, ahol a „memento mori” jegyében való visszatartó ábrázolása (szóban, írásban, grafikában stb.) a Halált a borzalommal, a gonosszal asszociálta. Alakja így esett egybe általában a *gonosz szellemek* alakjával. Az, hogy a halott szellem, mihelyt elválik a testtől, ellenségévé válik saját hozzátartozóinak, azon a keresztény szemléleten alapszik, mely a jót rosszat, életlent-élőt, testet-szellemet egymással ellentétes, egymást kizáró elvek-ként érzékeli. E szemléletmód szerint, „aki meghalt, az már az élők számára idegen, ellenőrizhetetlen erők hatalma alá került, s kiszámíthatatlanná válik maga is”.⁶ Ez a felfogás különösen akkor termékenyíti meg a népi képzetet, amikor a fentiekhez hasonló beteges esetek fordulnak elő. Az is meggondolandó, hogy a hozzátartozó (hazajáró szerelmes vőlegény, férj, feleség) kísértéséről a legrégebb emlékünknél a verses *Edda* Helgi énekében fordul elő. Ez szintén azt sugallja, hogy a középkori világból szakadt ki.

Tárkány Szűcs Ernő a halottól való félelem „reális hátterét” keresi. Múlt századbéli bűnügyi pereket vizsgálva állapítja meg: a családra vagy a községre nehezedő bajokat bizonyos halottnak tulajdonították, amiért is hulláját kivették, meggyalázták, szívét átszúrták stb., hogy „a félelmes lelkiállapottól megszabadul-

**BAKÓ KLÁRA — SZENTES LAJOS: FEJFAK (a Korunk Galéria anyagából)
OTTOMANY; SZILAGYBAGOS (NOI ÉS FÉRFI FEJFA); SZILAGYNAGYFALU
(GOMBFAK, FEJFAK)**

janak".⁷ A Kolozsvárhoz közeli Tordatúron Csögör Enikő több éven át végzett hiedelemkutatást. Ennek során meglepődve tapasztalta, hogy a kísértethistóriák igen élénken éltek a faluban. Utánnyomozva a kérdésnek, a következő lélektani helyzetet találta.

Egy asszony elvesztette férjét, akivel nagyon rossz viszonyban élt; súlyos bűntudata miatt állandó víziói, hallucinációi voltak: férje rendszeresen „visszajárt”. Az asszony éveken át mesélte a faluban újabb és újabb visszajárásait. A gyűjtő a lélektani háttér felkutatásával kiderítette, hogy a rendszeres és élénk (az elhihetőség és szuggesztivitás erejével elmondott) történetek általában reaktivizálták a falu kísértettörténeteit.⁸

Hasonló eset történt azokban a helységekben, ahol egy-egy „halottnéző” vagy „halottlátó” az asszonyok tömegeivel volt képes elhítenni, hogy halott kedveseikkel általa érintkezhetnek. Itt ugyan nincs arról szó, hogy féltek volna a meghaltak szellemétől, de előző adatainkkal közös az, hogy a közösség életében mindig adódhatnak szélsőséges helyzetek, és olyan személyek, akik pszichopata reakcióikkal és eltorzult értékrendjükkel tömegpszichózist válthatnak ki.⁹

A napjainkban is előforduló víziók, hallucinációk — akár bizonyos lélektani helyzetben, akár pedig pszichopata személyeknél — végső soron egyelőnyegük bizonyos mágiikus hiedelmekkel. Forrásuk pedig mindig lélektani: utóbbi esetben a szellemektől való félelem okozta szorongatottságerzet. Így érthető, hogy a kísértethistóriák is újból és újból aktivizálódtak azáltal, hogy a közösség életében mindig adódtak határesetek.¹⁰

„Hiszem is, meg nem is“

A halottól való félelem egyetemességét még inkább megkérdőjelezi olyan tényezők, melyek a legújabb kutatások során szöveg és szövegösszefüggés, szöveg és mögöttes szellemi háttér vizsgálatakor kerülhettek elő.

A kísértethistóriák, akár a mondák, mesék vagy bármely szóbeli prózai műfaj, szimbólumot hordozó jellegüknel fogva tág lehetőséget biztosítanak arra, hogy ki-ki beleérzése (empátiája), hiedelem- és tudatszintje stb. szerint mást-mást hallhasson ki ugyanabból a történetből. Ugyanazok a kísértethistóriák lehetnek „igazak” például az öregek szemében, mint ahogy nevetségesnek vagy abszurdnak tűnhetnek a fiatal nemzedék számára. Ez az ambivalencia feltétlenül az egyes paraszti rétegeknek, illetve azon belül egyéneknek azokra a lehetőségeire utal, melyek már adva vannak, s melyek az egységes népi kultúrában is létrehozózzák az alternatívákat. És persze nemcsak a „felvilágosodás” nemzedéki vagy rétegproblémáját kell itt meglátnunk, hanem azt, amit előző példáink is sugallnak, hogy ti, a halál kegyetlen élménye egységben patológikus érzékenységet termelhet ki.

A más-más fajta viszonyulásnak jó példái azok az „álkísértethistóriák”, vagy nevezhetjük a kísértethistóriák paródiáinak is, melyek a valódi kísértethistóriákkal párhuzamosan keringenek a faluban. Közös bennük az, hogy valaki kísértetnek „öltözik” vagy álcázza magát, és este vagy éjszaka, „a kísértetek órájában”, főleg temetőben vagy annak környékén, megjelenik valaki előtt, s kísértetként ijesztgeti. A valódi kísértethistóriákkal közös a bizonyos óra, a bizonyos hely, a rémisztő külső (ahogyan ti, a halált elképzelik), és az, hogy bizonyos embereket lehet rémisztetni. A széki Győri Klára egyik ilyen történetében például az apja a temetőben késő éjjel ráijesztett társára, aki éppen sirgődrőt ássott. Természetesen ezek a történetek másnap igen nagy hatást (és mindig komikusát) váltanak ki a hallgatóságból. (Ezt a történetet ugyanaz a Győri Klára mesélte el, aki halott anyja hazajárását is elmondta, s ebben mélyen hitt is.¹¹) Ez a „hiszem is, meg nem is” állapot jellemző leginkább mai falvainkra. Jól megfigyelhető ezekben a kitünő pszichológiai érzék; a „rémisztést” arra alapozzák, hogy a léleken bizonyos időben (éjszaka), a sötétben, egy ijesztő látvány hatására mindig várható az iszonyat vagy félelem. Ez a „játék” a farsangi alakoskodásokra emlékeztet, ahol az „ördög”, „halál”, „cigány” képében megjelenő ún. „csúf maszkák” a fonó tagjaiban mindig egy játékos (szinlelt) „ijedséget” váltottak ki.

Az álkísértethistóriák párhuzamos szerepét érzékeltető friss adat: a Kolozs megyei Detreheuntelep, zárt település lévén, még sok olyan ritust őrzött meg, melyeknek indokát még jól tudták: különböző óvó, védő, elhárító cselekvések a halott szellemével szemben. Viszont ugyanitt jegyezte le a gyűjtő Keszeg Vilmos a következő történetet is.

„Egerbegyen [Kolozs m.] vót egy temetőpásztor. Meghalt egy ember, a felesége még él most is, a felesége mindennap ment ki a sirjához: — Lelkem Ödön, mit hozzak neked, tudam úgyis, hogy éhes vagy. A temetőpásztor e vót bújva az egyik

sír megé, azt mondja: — Palacsintát. Hazamenyen az asszony, másnap hozza a palacsintát: — Lelkem apukám, kihoztam a palacsintát, itthagynom a kriptán, aztán add meg. A temetőpásztor megint e vót bújva: — Hadd el csak ott fiam, majd megeszem. S aztán meg is ette az asszony palacsintáját, s jót kacagott rajta.¹²

Nincsenek kísértetek

Havadon ezzel szemben már egyetlen kísértethistóriát sem jegyezhettem fel. Sőt a 92 esztendőös Ozsváth Sándor, aki még hitt bizonyos, gyermekkorában „át-élt“, vagy másoktól hallott boszorkányos hiedelmekben, illetve kincsmondákban, a halottól való félelmet kategorikusan visszautasította. Többszöri tapogatózó kérdésemre ingerülten mondta el azokat az „ijesztgető történeteket“, melyek a faluban estek meg: „Egy részeg legény befeküdt a halottas ravatal alá. A halott ott feküdt az ágyon. Há már virrasztóra be voltak gyűlve. Egyszer elköhintette magát. Megijedtek [a virrasztók], s mind kifutottak a házból.“ Kacag. Majd hozzátette: „Ez más faluban történt.“

Egy szintén más faluban megtörtént históriát Mihály Gergely mint nem régi történetet beszélt el. A legények besettenkedtek a halottas házba, amíg még nem voltak begyűlve a virrasztók, a halott két kezére drótot kötöttek, s mikor begyűlt a nép, mozgatták a halott karját. Sokan megijedtek, s kiszaladtak. A legtöbben persze megbotránkoztak az izetlen tréfán, de állítólag inkább nevettek azokon, akik megijedtek.

E történetekből nemcsak az derül ki, hogy a halottól féltek s néha félnek is a havadiak, hanem az is, hogy ezt Havadon ma már *nevetségesnek, valamiképpen restellnivalónak tartják!* (Ami nem jelenti azt, hogy „felvilágosult“ adatközlőim is alkalomadtán ne ijednének meg!)

Havadon általában kinevettek, ha a halott háromnapos ház körüli tartózkodásáról, a hazajáró kísértetekről stb. kérdeztem őket. Jellemző a 78 éves Nemes Árpádné válasza:

„Nem tudok erről, a reformátusok nem hiszik ezt. Itt nem hiszik.“ Majd magyarázólag hozzátette: „Az emberek a kísértetek: megkísértik az embert, megcsalják beszéddel, evvel-avval, valami hazugságokkal félrevezeti, elámítja a másikat. Ezeket tartom én kísérteteknek.“ S mikor nagyon „akadékoskodtam“, hogy mások azért mégis hiszik, csak annyit mondott: „Amit eltemetnek, a nem jó viszsza! Ez csak olyan babona, ijeszti egyik a másikat. Hát én, mikor az uramat eltemettem délután négykor (így tegyük a kérdést), öste egy darabocskát fenn vótunk, beszélgettünk. Akkor készültek a gyermekeim elmenni: »Ides nem fél?« — Nem! — mondtam. Elmentem bé, az ágyamat megcsináltam, aztán levetkőztem, s aludtam. S reggelig nem köttem fel. Há vannak, akik félnek, irtóznak, olyan gyenge idegrendszerrel vannak, s képzelődnek. Dehát én nem képzelődöm.“

Vigasz vagy remény

Köpeczi Béla szerint: „A hamis tudat egyik legfőbb megnyilvánulása a vallás, mely a földi nyomorúságban vigasztalást nyújt azzal, hogy a vágyak teljesülését a túlvilágra halasztja.“¹³

„A túlvilágról alkotott kép egy-egy nagy közösségi költészet lehetősége“ — mondja Kunt Ernő is¹⁴, s hogy mennyire így van, ennek élő tanúbizonyságai a mítoszok. Az egyiptomiak például mélyen hittek a túlvilágban, s az ott való megméréstésben; a görögök is „ismerték“ az alvilágot, az árnyak világát: Hádész birodalmát. A halál utáni életéről szóló tanítást, az eszkatológiát azonban legteljesebb formájában a kereszténység dolgozta ki. E tanítás társadalmi tartalma különösen a középkori eretnekmozgalmakban, a nagy parasztlázadások idején erősödött föl: az egyes emberek túlvilági sorsa ilyenkor fokozottabb mértékben kapcsolódott a társadalmi igazságtalanságok megszüntetéséhez. A vigasz azonban az évezredek folyamán nem mindig fonódott össze a reménnyel: a mennyország mint kompenzációs lehetőség nem mindig esett egybe az elesettek ezeréves birodalmával.

Kovács Imre nyomatékosan utal arra, hogy az agrárproletariátus szektába sodródása anyagi, társadalmi okokra vezethető vissza.¹⁵ Tudvalevő, hogy a szekták a mennyország reményével hódítják tagjaikat azok sorából, akik ezen a földön akár egyénileg, akár társadalmilag kisémmizettek, vagy valamiképpen megsebzett emberek.

Persze, nem lehet figyelmen kívül hagynunk a mennyország kompenzációs jelentőségét olyan mai szekták keletkezésénél sem, amelyekben nem elsősorban a

gazdasági-társadalmi kiszolgáltatottság játssza a főszerepet. A különböző szekták ama alapvető és közös beállítottsága, mely az evilági életet megveti, s csupán átmeneti állapotnak tekinti, egyszerre minősülhet társadalmi és lélektani jelenségnek. Mögötte legtöbbször nemcsak nagyfokú személyi sebzettség rejlik, hanem olyan szorongatottságérzet is meghúzódik, melyet korunk — az atomkor — könnyűszerrel kiválthat az emberből. A világ válsághelyzete, a terrorcselekmények, gyilkosságok, háborúk kitermelhetik — falun és városban egyaránt — azt a meggyőződést, hogy ez a világ kusza, kaotikus, igazságtalan, érdemtelen az életre; viszont a mennyország ennek ellentétes tükörképe.

Hadd idézzek itt fel egy beszélgetést a tavaly meghalt havadi Szabó Sándorral, aki rendkívüli érzékletességgel és plaszticitással több órán át ecsetelte azt a mennyországot, melynek hite szerint ő is részese lesz. Mindebben nemcsak a népi *vágyálom szerepét, a fantázia szárnyalását* fedezhettük fel, hanem annak megálmodását, ami tulajdonképpen a földi világból — szerinte is — hiányzik. Ennek a másvilágnak éppen olyan dombjai, völgyei, folyói, lankái vannak, mint a lenti földnek, csakhogy ezek mind termőföldek. S a munka is a földihez hasonló, hisz éppúgy dolgoznak majd, szántanak és vetnek, csakhogy ez a munka öröm lesz és nem „robot”. (E kifejezés tőle származik!) A folyók vize kristálytisza, de lesznek tejjel és mézzel folyó patakok és vizek is. A gabonatermes nagy lesz, a gyümölcs hatalmas, a szőlőt, egyetlen gerezd szőlőt ketten visznek egy rúdon. S mind ezt földi testben, melyet azonban nem ér öregség és halál. E sajátos túlvilágkép jól szemlélteti a kompenzációs jellegét. Szabó Sándor világleletében szegény volt, s a falu cipésze lévén, de szektássága miatt is, lenézett ember.

Hová lett a pokol?

Az eszkatológiában a pokol a *fegyelmezés szerepét töltötte be*: aki az isteni törvényeket nem tartja be, annak a sorsa, mint tudjuk, „lészen sírás és fogaknak esikorgatása”, az elkárhozottak „a pokol tüzében” égne.

Ma már a mesekutatás különbséget tesz buta és okos ördög között. A „rászedett ördög” valójában mítikus antik figura. A kísértésbe és kárhozatba vivő, de cserébe szépséget, egészséget, tudást, fiatalságot, szenvedélyt, általában „evilági” jókat ígérő „ördög” alakja a kereszténység kizárólagos „találmánya”. Az ősi gonosz szellem a pokolba vivés és megkísértés külön jegyeivel gazdagodva a keresztény vallás kizárólagos és sajtós alakjává nőtte ki magát. Ez az alak azonban átmentődött a kezdeti protestantizmusba is. Ezt jól bizonyítják Bornemisza Péter háttörzongatóan szép víziói, állítólagos „igaz történetei”.¹⁶

A pokol s abban a kárhozatba vivő ördög számtalan népi mondában, hiedelemtörténetben, mesében előfordul. Az ördöggel való „találkozások”, „szerződés-kötések” fausti motívuma természetesen az irodalmat is megtermékenyítette. Az utolsó ítélet víziói, a kénes üstökben vagy nyáron sütögető ördög látomása olyan lidércnyomásként nehezedett a középkorra, melynek hatása máig kisugárzik. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a paraszti világképben oly előkelő helyet elfoglaló ördög és pokol nem a népi gondolkodás szüleménye, sokkal inkább a hívek hatalmi-egyházi megfélemlítését szolgálta. Jól kitűnik ez abból, ahogyan a népi kedély a feje tetejére állította ezt a tant. A keresztény eszkatológia paródiáiként értelmezhetők azok a mesék, amelyek arról szólnak, hogy a szegény *szerződést köt ugyan — annak nyomorgatóját, a nemeset vagy az ispánt. A legtöbb változatban a szegény őszinte barátságot köt az ördöggel, akiről kiderül, hogy sokkal „érezőbb” szívű, mint a nemes. A paraszti világkép alakulásában lehetetlen nem észrevenni azt az elhárító tendenciát, mely még az erőteljes manipulációnak is ellenáll.*

Tehát nincs sem pokol, sem mennyország? — kérdeztem rá több havadi adatközlőre. A mennyországgal kapcsolatosan nem is válaszoltak, nevettek. A pokolra vonatkozóan a magát vallásosnak tartó Nemes Árpádné, aki különben a mellett „szavazott”, hogy „kell legyen valami, ha egyszer prédikálják”, mégis így nyilatkozott: „Pokolér nem kell a másvilágra menni.” Majd: „Ördög a rossz ember!”

Havadon nincs túlvilág

Előző adataink azt sugallják, hogy a túlvilágban való hit a legősibb időkől egyetemes és kizárólagos hite volt az emberiségnek. Am Pais István már az oegyiptomiak szkepszisét emlegeti, s egyben idéz egy hárfadalt, mely tagadja a túlvilági életet. Ugyanő idézi a kínai Jang Vang-csung (i. e. 97—20) nézetét is, aki arra szó-

lít fel: „Nem kell törődni a halál utáni dolgokkal, mert a halál teljes megsemmisülést jelent.”¹⁷

Egy bizonyos: a havadi közösségben nem ismerik a túlvilágot, sőt kerekén vissza is utasítják. Nem tudni, mennyi ebben a racionalitás, amely a kálvinizmust általában jellemzi, s amely a hívek figyelmét a középkori túlvilágról az evilági felé terelte¹⁸, és mekkora szerepet kapott ebben a szintén erőteljesen profán ótestamentumi szellem. Továbbá külön vizsgálatot érdemelne, hogy az elmúlt századokban uralkodó liberális és racionalista teológiai irányzatok hogyan rombolták le azt a középkori világméretet, mely a földet csak átmenetinek és síralomvölgynek tekintette. Persze ehhez hozzátehetjük még azt a szintén nem lekecsinyelendő tényezőt is, mely az egyházban vagy az egyházon kívül meghatározta általában az európai gondolkodásmódot. Kunt Ernő szerint ez a XVII—XIX. században következett be, amikor is „a túlvilágiak mindjobban a háttérbe szorulnak. Az egyén kerül előtérbe, aki már maga áll szemben előtte lejátszódó életével.”¹⁹

Szabó Dezső *Feltámadás Makuskán* című abszurd elbeszélésében a „feltámadt íaluról” hírt hozó legénykének az épp a „feltámadásról” prédikáló lelképásztor „biztonságának tetejéről” ezt mondja: „Nekem dumálsz, fiacskám?” Am amikor a havadi ember nem hisz a lélek továbbélésében (pokolban vagy mennyországban), ebben nemcsak a már jelzett racionalizmus nyomát fedezhetjük fel, hanem első-sorban az értékrendi tényezőt: *az ember úgy éli le az életét, mint amelynek itt kell megadnia mindent, amit megérdemel; ha becsületes és igaz volt, akkor végső soron a jót, ha becsületlen volt, gonosz, akkor a rosszat.*

A feltámadás hitét a havadiak általában képtelenségnek tartották. (Ne feledjük: a hit a legképtelenebb dolgokat is hitelesíti!) Arra hivatkoztak, hogy tudjuk, a test elrohad; hogyan is lehetne olyat elképzelni, hogy bármiként is — akár lélekben, akár testben — feltámadjon? Többen elmondták, hogy a jehovista Szabó Sándor bácsi kilátásba helyezte: ha „megtérnek, fiatal testben támadnak fel”. „Lépjön be a mi vallásunkba, s úgy támad fel, mint 18 éves — idézte Mihály Gergelyné Szabó Sándor szavait. — »A testnek el kell korhadni, de új ember születik«, valahogy így mondta. Hát kicsit bolondikusnak veszik ezt a Szabó Sándort, ha ilyet mond. Hogy én, hatvannyele éves vagyok, s fiatal leszek megint!”

Volt olyan is, aki nem utasította vissza kerekén a feltámadáshitét: „Már ha eztet nem hinném, akkor a pap is mér prédikálja?” (B. G.-né) A megkérdéztet templomba járó idős asszony, aki úgy érzi, a kételkedés összeegyeztethetetlen lenne vallásosságával. A „feltámadás” kérdése valójában nem foglalkoztatta őt: jól kiérik ez a bizonytalan válaszból.

A férfiak — nemcsak a középkorúak, de az idősebbek is — igen kategorikusan jelentették ki, hogy nincs feltámadás. Amikor pedig arra hivatkoztam, amire az asszonyok is, hogy hát a feltámadást minden temetési szertartáson „megvallják”, azt felelték: „Hát a pap *kell* hogy mondja!” Vagy: „Tudjuk, hogy a pap ezt prédikálja, de mi azt nem hisszük!” Vagy: „Nem hihetjük!”

Van, aki határozottan utasította vissza: „Én őszintén mondom, nem hiszem, hogy legyen valaki, aki ebbe hiszen, hogy testbe feltámadunk. Akármilyen vallásos vagyok, ezt elhinni nem tudom.” (G. K.)

„A lélek csak sóhajtság”

A havadiak tehát félnek a kísértettől, és nem hisznek a túlvilágban. Ezt az első látásra különösnek tűnő szemléletet akkor értettem meg valójában, amikor „a lélek halál utáni sorsáról” érdeklődtem: „Mi lesz a halott lelkével?” Adatköz-lőm így válaszolt: „Mi hogy legyen? Meghalt az ember? Nem lesz semmi utána.” Majd magyarázólag hozzáfűzte: „A lélek csak sóhajtság, akkor megy ki az emberből, amikor meghalt. Olyan, mint egy csippentés, s kész van!” (Ozsváth Sándor)

A 75 éves Mihály Gergely ugyanerre a kérdésre azt válaszolta: „Mikor meghal valaki, eltemetik, s vége mindennek. El van végezve.” Többeket megkérdezve, majdnem ugyanígy nyilatkoztak, egyesek a lelket a „szuszhoz”, mások a „párához” hasonlították.

Első hallásra mehökkentettek ezek a kategorikus válaszok, hiszen a néprajz-kutatásban, tudomásom szerint legalábbis, nem történt ilyenszerű jelzés. Igaz, nem is kérdeztünk utána: hiszen minket, néprajzosokat nem a nép élő és állandóan alakuló hite érdekelt, hanem valamilyen mániákus csökönységességgel próbáltuk kiánsni a sok ezer éves ősi hiedelmeket. Am ilyenek nincsenek! *Az emlékezet nem az ősit hordozza, hanem azt, ami élő, ami az ember számára ma is jelent valamit.* S akkor az már csak annyiban „ősi”, amennyiben az embernek minden időben megvannak a maga „örök” igényei. Aztán eszembe jutott, hogy a *harmincas évek* vé-

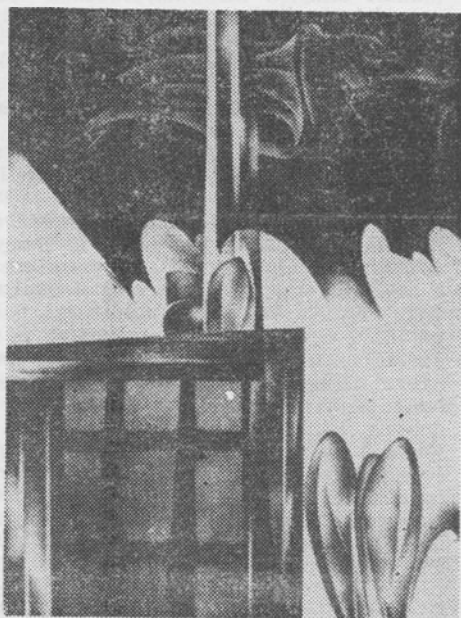

gén Mezőpanit teljes hiedelemanyagát összegyűjtve majdnem ezekkel a szavakkal nyilatkoztak a lélekről: hogy tudniillik az „szusz” és „pára”, s a halál pillanatában elszáll, megszűnik az étellel együtt.

Példáim csupán azt szemléltetik, hogy egy racionalista viszonyulás hogyan mossa ki *alapjaiban* a hiedelemrendszer bizonyos egymással összefüggő elemeit: ha nincs lélek, akkor nem kell félni a visszajáró lélektől sem!

JEGYZETEK

1. Vö. Kunt Ernő: *A halál tükrében*. Bp., 1981.
2. Vö. E. Kuebler-Ross: *On Death and Dying*. London, 1969.
3. Katona Imre: *Parasztságunk történelemszemlélete*. In: *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat* I. Bp., 1980. 242—254.
4. Csingiz Ajtmatov: *A tengerparton futó tarka kutya*. In: *Úti portrék tengeri tájjal. Szovjet elbeszélések*. Buk., 1979.
5. A téma a szakirodalomban *Hálás halott* címmel ismeretes; Gottfried August Bürger *Leonóra* című közismert balladájával azonos.
6. Kunt Ernő: *I. m.* 46.
7. Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Bp., 1981. 186.
8. Csögör Enikő szíves szóbeli közlése nyomán.
9. Vö. Szabó Lajos: *Taktaszadai mondák*. Bp., 1975.
10. Vö. Gustav Jahoda: *A babona lélektana*. Bp., 1975.
11. Nagy Olga: *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélések-ből*. Bp., 1977.
12. Keszeg Vilmos szíves szóbeli közlése nyomán. A gyűjtés 1979-ből való.
13. Köpeczi Béla: *A mindennapi tudat szerkezete*. In: *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat* I. 25.
14. Kunt Ernő: *I. m.* 162.
15. Kovács Imre: *A néma forradalom*. Bp., é. n. [1937].
16. Bornemisza Péter: *Órdögi kisirtetek*. Bp., 1977.
17. Vö. Pompei Mureşanu: *Fluviul Lethe sau Apa uitării*. In: *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1977. 301—310.; Pais István: *Ember és vallás*. Bp., 1978.
18. Vö. Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Bp., 1982.
19. Kunt Ernő: *I. m.* 91.

Mérei András: *Ballada*
(a Korunk Galéria anyagából)